

В. О. Вельмик,

студентка Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. ф. н., доцент Г. І. Гримашевич)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ»

Лексичне наповнення художнього твору залежить від низки умов. Передовсім упливають жанрові особливості, епоха, у якій живе і творить автор, суспільно-політична ситуація цього часу, а також ідіостиль письменника. У контексті вивчення словникового складу мови цікавими є твори на історичну тематику, що рясніють застарілою лексикою. Зауважимо, що розгляд мовних особливостей цих жанрових утворень має важливе значення, оскільки дає можливість простежити загальні закони розвитку мови, а також динаміку її словникового складу.

Мовотворчість Івана Нечуя-Левицького є предметом дослідження багатьох учених, зокрема, В. Русанівського, С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, Л. Мялковської, Г. Пашковської та ін. Однак застаріла лексика роману «Гетьман Іван Виговський» досі не стала предметом розгляду, що зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Мета – простежити особливості функціонування застарілої лексики в романі Івана Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський».

Найхарактернішою ознакою словникового складу мови є мобільність. Одні слова виходять з ужитку, тобто стають застарілими (зазнають процесу архаїзації), а інші, навпаки, – з'являються. Відомо, що весь лексичний склад української мови можна диференціювати на дві групи: активна лексика й пасивна. До другої, зокрема, належать такі слова, які в повсякденні або взагалі не використовуються, або вживаються лише з певною стилістичною метою. Ця лексика формує периферію словникового складу мови й згодом може набувати статусу застарілої, оскільки не задовольняє потреб мовців у щоденному спілкуванні.

Однак зауважимо, що архаїзація – явище поступове. Зокрема, Ж. Колоїз простежує: «... у кожного слова, що тепер воно отримало статус застарілого, була власна історія виникнення, становлення, прийняття узусом, стабілізації, активного використання і, врешті-решт, архаїзації. Вони “віджили” термін, після якого втратили свою актуальність, поступово почали “зникати з історичної пам’яті”, потреба в їхній активній відтворюваності відпала сама по собі» [2, с. 69]. Водночас застарілі слова час від часу можуть використовуватися мовцями, однак лише тими, хто послуговуючись такою лексикою прагне реалізувати окремі прагматичні завдання. І до такої категорії осіб належать передовсім письменники.

У цьому аспекті особливої уваги заслуговує творчість Івана Нечуя-Левицького, автора низки романів і повістей, із-поміж яких вагоме місце посідає «Гетьман Іван Виговський». Про особливості мови творів письменника В. Русанівський зазначає так: «Звенигородець, він був близький до мови Марка Вовчка, але в манері мовного використання зробив кілька

кроків уперед» [5, с. 237]. А Іван Огієнко наголошує: «Явно відчувається, вже з його I тому “Повістей” 1872 року, що перед нами письменник з широким мовним розмахом європейського зразку» [4, с. 241].

Застарілі слова поділяють на історизми та архаїзми. Спільними їх ознаками є те, що, по-перше, й одні, й інші зазнали процесу архаїзації; по-друге, обидва типи – на периферії використання мовцями; по-третє, й архаїзми, й історизми – це слова, що входять до складу пасивної лексики. Водночас історизми – лексеми, які вийшли з ужитку тому, що зникли позначувані ними реалії, предмети, події тощо. Вони не мають відповідників у сучасній літературній мові. Натомість архаїзми – слова, які вийшли з активного використання тому, що їх витіснили слова більш актуальні для означення тих самих речей, предметів, явищ. Ця група має сучасні відповідники, які повсякчас використовуються мовцями. У досліджуваному романі ми простежуємо такі архаїзми та їхні сьогоденні номени: *вакації* – канікули, *торжок* – торг, *пістоль* – пістолет, *духівниця* – заповіт.

Загалом виокремлюємо такі групи застарілої лексики, що функціонують у творі Івана Нечуя-Левицького:

- Номінації адміністративних установ та організацій: *магістрат*, *кіш*, *посесія* [3].
- Номінації транспортних (як сухопутних, так і водних) засобів пересування: *ридван*, *галера*, *чайка* [3].
- Номінації жител та інших споруд: *замок*, *корчма* [3].
- Номінації старовинних монет, грошових одиниць: *червінець*, *таляр* [3].
- Номінації зброї: *келеп*, *булава*, *пернач*, *гаківниця* [3].
- Номінації одягу, взуття, головних уборів: *кунтуш*, *жупан*, *сап'янці*, *очіпок*, *плахта*, *запаска*, *літник*, *кафтан*, *черес*, *кольчуга*, *очкур*, *сукман*, *кармазин* [3].
- Номінації символів влади: *корогва*, *клейноди*, *бунчук* [3].
- Номінації-характеристики класової структури суспільства, соціальних станів, місця людини в суспільстві та суспільних взаємовідносин представників різних верств населення в минулому: *козак*, *шляхта*, *дворянин*, *пан*, *міщанин*, *хлоп*, *ходачковий*, *челядник*, *челядь* [3].
- Номінації урядових і адміністративних посад: *боярин*, *гетьман*, *бурмістр*, *райця*, *війт*, *лавник*, *каштелян*, *цісар*, *окольнічий*, *генеральний писар*, *осавул*, *канцлер*, *хан*, *сотник*, *підкоморій* [3].
- Номінації державного і політико-економічного устрою: *паницина*, *сейм*, *сотня*, *кріпацтво*, *гетьманицина* [3].

Відзначимо, що застаріла лексика виконує певне функціональне навантаження в площині художнього твору. Вона використовується письменником із метою реалістичної передачі епохи, а також задля урочистості й пафосу зображуваного. Окрім того, ми виокремлюємо такі функції: репрезентативну, експресивну, стилізації мови тексту, історико-пізнавальну. Переконливими видаються міркування Н. Баранник: «Через те,

що застарілі слова рідко вживані в мові, вони яскраві, своєрідні, контрастні до інших загальноновживаних лексем, і тому вносять у текст своєрідне емоційне навантаження» [1, с. 211].

Отже, застаріла лексика, ужита Іваном Нечуєм-Левицьким у романі «Гетьман Іван Виговський», формує особливий колорит зображуваної епохи, а також виконує низку функцій у площині художнього твору. Ці різні тематичні групи слів репрезентують як історичні, так і культурні надбання нашого народу.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні застарілої лексики в інших творах письменника, що дасть змогу глибше простежити динаміку словникового складу української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранник Н. Архаїзми в романах С. Скляренка «Святослав», «Володимир». *Література та культура Полісся. Серія : Філологічні науки*. 2019. Вип. 96. С. 202–213.
2. Колоїз Ж. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2009. Вип. 3. С. 68–81.
3. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський : роман. Київ : КМБУКС, 2017. 336 с.
4. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. 2-ге вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. С. 241–242.
5. Русанівський В. Історія української літературної мови : підручник. Київ : Арттек, 2001. 392 с.